Prof. dr hab. Andrzej Pelisiak
Instytut Archeologii UR

24.07.2021 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej magister Agnieszki Brzeskiej-Zastawnej
WYTWÓRCZOŚĆ I UŻYTKOWANIE WYROBÓW KAMIENNYCH
W SPOŁECZNOŚCIACH KULTURY BADEŃSKIEJ NA OBSZARZE MAŁOPOLSKI

Wyroby z surowców kamiennych są najtrwalszą i najbardziej odporną na działanie czynników zewnętrznych grupą materialnych pozostałości aktywności człowieka pradziejowego. Na stanowiskach neolitycznych i eneolitycznych są powszechne, choć rejestrowane w różnych ilościach. Ze względu na swoje zróżnicowanie surowcowe, typologiczne, funkcjonalne i rozmaite konteksty, w których są odkrywane, stwarzają rozległe możliwości dociekań chronologiczno-kulturowych, ekonomicznych i społecznych. Materiały kamienne z młodszej epoki kamienia są przedmiotem opracowań dotyczących rozmaitych zakresów problematycznych od stricte źródłowych (np. inwentarze krzemieniarskie o określonej afiliacji kulturowej lub chronologicznej z konkretnych stanowisk, czy też całościowe opracowania materiałów krzemieniarskich ze stanowisk wielokulturowych) po syntetyczne ujęcia np. krzemieniarstwa młodszej epoki kamienia na obszarach obejmujących wiele zróżnicowanych regionów geograficznych czy też takie, gdzie np. zagadnienia krzemieniarskie wplecione są w rozmaitym zakresie w problematykę prehistoryczną. Warto też odnotować, iż większość opracowań dotyczy albo wyłącznie materiałów krzemieniarskich (krzemiennych), albo materiałów wykonanych skał krystalicznych (określanych potocznie, jako materiały kamienne). W zdecydowanej mniejszości są takie opracowania, w których materiały krzemieniarskie (opracowywane technikami krzemieniarskimi) i wykonane z innych surowców kamiennych są opisywane i analizowane łącznie. W ten sposób badań wpisuje się rozprawa doktorska Pani Magister Agnieszki Brzeskiej-Zastawnej *Wytwórczość i użytkowanie wyrobów kamiennych w społecznościach kultury badeńskiej na obszarze Małopolski*. Praca ta stanowi kontynuację zainteresowań Doktorantki krzemieniarstwem neolitycznym, które datują się od Jej studiów w Uniwersytecie Jagiellońskim zwieńczonych pracą magisterską *Materiały krzemienne odkryte w Krakowie - Nowej Hucie na stanowisku Wyciąże 5, 5A i 5B (badania w latach 1988-1997*. Stanowi też, w moim przekonaniu, ważne i wartościowe zwieńczenie etapu Jej badań nad kulturą badeńską.

Recenzowana praca została zawarta w dwóch tomach. Tom I liczy 476 stron tekstu włączając 77 ryciny (szczegółowe plany wybranych obiektów archeologicznych, rysunki przedmiotów kamiennych, mapki, fotografie wybranych przedmiotów, wykresy oznaczeń radiowęglowych, wykresy), 51 tabel oraz 8 fotografii. Składa się z 14 głównych rozdziałów, z których większość jest podzielona na mniejsze części oraz zestawienia cytowanych publikacji (bibliografia zawiera 293 pozycje). Dobrym pomysłem było umieszczenie zarówno na początku tomu I jak i tomu II spisu treści.

Tom II obejmuje 155 tablic z rysunkami materiałów archeologicznych (147 tablic) i fotografiami przedmiotów ze skał krystalicznych (8 tablic), a także katalogi materiałów zabytkowych przedstawione w formie tabel (ich numery są kontynuacją numeracji tabel z tomu I). Katalogi materiałów krzemiennych zawarte w tabelach 52-57 są zbudowane według jednego schematu. Każda tabela zawiera informacje o przedmiotach z jednego stanowiska: tabela 52 to materiały ze stanowiska Kraków-Zesławice 21 (*Charakterystyka wyrobów krzemiennych KB* - 1313 pozycji); tabela 53 - Kraków-Mogiła 53 (*Charakterystyka wyrobów krzemiennych KB* - 442 pozycje); tabela 54 - Kraków-Wyciąże 5 (*Charakterystyka wyrobów krzemiennych KB* -75 pozycji); tabela 55 - Kraków-Pleszów 17-20 (*Charakterystyka wyrobów krzemiennych KB* -1045 pozycji); tabela 56 - Kraków-Wyciąże 5 (*Charakterystyka wyrobów krzemiennych GW*- 38 pozycji). Każda zawiera 52 grupy danych, tj. informacje o lokalizacji przedmiotu w obrębie stanowiska (numer inwentarza, numer obiektu, głębokość zalegania), rodzaju przedmiotu, o surowcu, z którego został wykonany, jego wadze, wymiarach, informację o przegrzaniu lub przepaleniu, barwie, przejrzystości, stopniu zachowania i rodzaju fragmentacji, o retuszu, informację o formach technicznych, falach, detalach krawędzi, powierzchniach naturalnych i korowych, kierunkach negatywów na stronie górnej, o wierzchołkach, piętkach, sęczkach, profilach, przekrojach i regularności.

Zasadnicza, „tekstowa" część dysertacji składa się z 14 rozdziałów, z których większość podzielona jest na mniejsze części, niekiedy wielostopniowo. Taki układ rozdziałów i podrozdziałów, ulokowanych w piramidzie struktury pracy z częściami dedykowanymi poszczególnym, szczegółowym zagadnieniom czy grupom materiału archeologicznego, okazał się zabiegiem ze wszech miar korzystnym. Porządkuje tekst i tok wywodu Autorki, ułatwia koncentrację czytelnika na konkretnym zagadnieniu. Ponadto pozwala na łatwe odnajdowanie w treści pracy konkretnych zagadnień, szczególnie wtedy gdy czytelnik chce

powrócić do materiału, wątku lub zagadnienia zamieszczonego w przestudiowanej już części rozprawy.

Przedmiotem recenzowanej pracy są materiały kamienne społeczności kultury badeńskiej z Małopolski, a jej celem, jak pisze magister Agnieszka Brzeska-Zastawna w pierwszym zdaniu wstępu „*jest wszechstronne scharakteryzowanie wytwórczości kamieniarskiej kultury badeńskiej (KB) w Małopolsce*" (str. 5). Także tutaj odnosi się, a poniekąd porządkuje, kwestie terminów używanych w pracy, szczególnie takich, które dotyczą surowców skalnych. Termin „krzemień' używa zgodnie ze znaczeniem przyjętym w piśmiennictwie archeologicznym, ale zaznacza, słusznie, że „*Nazwa ta jest w rzeczywistości umowna i z perspektywy terminologii petrograficznej nie jest poprawna*" (str. 5). Określa też sposób używania w pracy terminu „kultura badeńska", a kwestia ta jest rozwinięta w rozdziale następnym (*2. Koncepcja pracy, zakres terytorialny i chronologiczny*). Tutaj też znajdujemy wyjaśnienia skrótów stosowanych w dysertacji. Kontynuacją wprowadzenia w zasadniczą problematykę pracy jest rozdział następny (*3. Dotychczasowy stan badań nad wybranymi aspektami kultury badeńskiej w Małopolsce*). W trzech blokach tematycznych, Autorka prezentuje (rozdz. 3.1. *Podstawowe dane ilościowe i rozmieszczenie*) informacje o stanowiskach kultury badeńskiej z Małopolski (osady, pracownie, jaskinie, groby) i ich rozmieszczeniu oraz szkic o historii odkryć i badań kultury badeńskiej w Małopolsce. Na stronie 10 na ryc. 1 Agnieszka Brzeska-Zastawna przedstawia mapkę stanowisk kultury badeńskiej. W jej NW narożniku jest zaznaczona Jaskinia Strzegowska, która stanowi, na tej ryc. 1, skrajne, w tym kierunku stanowisko z materiałami tej kultury. Do zastanowienia przez Autorkę przedstawiam pomysł, aby zasięg mapki nieco poszerzyć na północ i objąć taką, zmodyfikowaną jej postacią również rzekę Krztynię z ulokowanymi w jej pobliżu pracowniami i miejscami pozyskiwania krzemienia jurajskiego odmiany G. Sądzę, że mając na uwadze liczne odniesienia do tych pracowni w omawianej pracy, zabieg taki byłby uzasadniony. Warte zaznaczenia na tej mapce byłyby również pracownie i wychodnie w rejonie Strzegowej i pobliskich miejscowości. Mając na uwadze problemy z jednoznaczną afiliacją kulturową części z nich (kultura badeńska, czy szerzej krąg badeński np. zbadenizowanych grup KPL) stosowny byłby oczywiście odpowiedni komentarz chronologiczno-kulturowy. Trzeba jednak zaznaczyć, iż taka mapa, obejmująca zasięgiem zidentyfikowane strefy wychodni i obróbki krzemienia jurajskiego G została przez Autorkę umieszczona w rozdziale 10.1.1.2. (*Strefy pozyskiwania surowców*).

Kolejne podrozdziały zawierają omówienie propozycji z zakresu taksonomii i chronologii kultury badeńskiej w Małopolsce oraz informacje o stanie badań nad wytwórczością kamienną ludności tej kultury. Wprowadzenie w zasadniczą część problematyki wytwórczości kamiennej stanowią dwa rozdziały. W pierwszym (4. *Charakterystyka bazy źródłowej*) Agnieszka Brzeska-Zastawna definiuje kryteria, jakie muszą spełniać materiały uwzględnione i analizowane w Jej dysertacji. Są to „*w pierwszej kolejności osady przebadane wykopaliskowo i opracowane ceramicznie*" (str. 26), a inwentarze nie powinny budzić zastrzeżeń, co do ich afiliacji kulturowej i homogeniczności. Kwestie jednorodności kulturowej są szczególnie istotne, ale i często trudne do rozstrzygnięcia na stanowiskach wielokulturowych, a na takich lokuje się większość osad kultury badeńskiej w Małopolsce. Rygorystyczne warunki w zakresie wyboru materiału do analiz sformułowane przez Autorkę dysertacji spełnia zaledwie kilka stanowisk KB i grupy Wyciąże (Tabela 3). Cztery z nich (Kraków-Zesławice 2, Kraków-Pleszów 17-20, Kraków-Mogiła 55, Kraków-Wyciąże 5) są omówione szczegółowo według jednolitego schematu, który zawiera informacje o lokalizacji, historii badań, datowaniu oraz materiałach innych kultur.

Rozbudowane wprowadzenie do analiz materiałów kamiennych zawiera rozdział 5. *Metody charakterystyki i klasyfikacji zabytków kamiennych*. Składa się on z dwóch działów. Pierwszy dotyczy surowców kamiennych. Autorka powtarza tutaj zastrzeżenia, co do stosowania w literaturze archeologicznej terminu „krzemień". Omawia też, krótko, kwestie wydzielania różnych odmian krzemieni jurajskich podkrakowskich oraz odmiany G. Bardziej szczegółowo zagadnienia surowcowe analizowane są w innych częściach pracy, na przykład w rozdziale 10. 1. 1. 1. (*Struktura surowcowa*) i następnym (10. 1. 1. 2. *Strefy pozyskiwania surowców*) gdzie Autorka charakteryzuje warianty krzemienia G. Dalsze części tego rozdziału zawierają definicje i zasady bardzo szczegółowych opisów i podstaw analiz różnych kategorii przedmiotów. Rozpoczyna od wiórów i odłupków. Wskazuje na 40 możliwych grup atrybutów, z których każda może zawierać do kilkunastu możliwych wariantów takiej czy innej cechy. Cechy te podzielono w ramach kilku grup. Pierwsza (9 grup cech), w przeciwieństwie do kolejnych nie opatrzona specyficzną nazwą, zawiera informacje o wymiarach, stopniu zachowania, obecności lub nie przepalenia, zgrzania, obecności lub nie oraz umiejscowieniu retuszu użytkowego, o wyświeceniu oraz „morfologii obłamania". Następna grupa cech dotyczy strony górnej. Zawarto to informacje o wielkości powierzchni naturalnej oraz korowej, a także miejscu powierzchni naturalnej i korowej. Sądzę, że przy tak szczegółowych opisach zasadne byłoby rozdzielenie okazów o powierzchniach naturalnych i

okazów o powierzchniach korowych. Niezachowana kora na powierzchniach naturalnych może być istotną wskazówką przy próbach ustalenia charakteru złoża, z którego pochodzi surowiec, z którego wykonano przedmiot, choćby posługując się systematyką złóż autorstwa Alaina Turq (Turq A. 2000, Les ressources en matières premières lithiques, Paléo, Supplément 2. Les Eyzies, pp. 98-141, tu str. 106-107). Do charakteru złoża, z jakiego pozyskiwano surowiec odnosi się również postać kory, to znaczy czy jest biała lub prawie biała, czy też ma charakterystyczny, brunatny odcień/nalot. W pierwszym wypadku surowiec mógł być czerpany z pierwotnych złóż (ze skały, a takie formy jego pozyskiwania sugerują odkrycia wychodnie w okolicy Huty Szklanej nad Krztynią), w drugim, z wtórnych złóż autochtonicznych (w klasyfikacji wyżej cytowanego badacza), tj. z glin pomieszanych z rumoszem skalnym. Zdaje się, że w takich miejscach lokowano głównie kopalnie krzemienia w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowkiej, przynajmniej we wczesnym neolicie, ale również w czasach nowożytnych – produkcja skałek. Wskazanie wykorzystywania surowca z takiego czy innego rodzaju złóż byłoby, w moim przekonaniu, ważnym wnioskiem prahistorycznym, nawet przy braku możliwości wskazania konkretnego miejsca, z którego pochodzi surowiec takiego czy innego przedmiotu. Należy też podkreślić, iż Agnieszka Brzeska-Zastawna wskazuje na możliwość pozyskiwania surowca np. ze złóż wtórnych, na podstawie, jak to trafnie określa „pozostałości obtoczonych powierzchni zewnętrznych"(omawiając materiały ze stanowiska Kraków-Pleszów 17-20, str. 178). Natomiast, w innym miejscu, wręcz sugeruje, iż kora wskazuje na kopalniane pochodzenie surowca (chodzi o materiały z Iwanowic Babia Góra, str. 402).

Charakterystykę strony górnej określają również informacje o przebiegu negatywów wcześniej odczepionych wiórów lub odłupków. Kwestionariusz cech uwzględnia szczegółową charakterystykę piętki, charakterystykę strony dolnej, w tym wyrazistość fal oraz dane o sęczku, obecności lub nie wargi. Włączono tu również dane dotyczące charakterystyki profilu, obecność lub brak skręcenia, przekrój poprzeczny oraz przebieg krawędzi bocznych. Dalej (charakterystyka strony dolnej) mieści się opis przekroju poprzecznego i przebiegu krawędzi bocznych (czy nie lepiej byłoby wyodrębnić to jako cechy kształtu ?), a dalej informacje o miejscu grubości maksymalnej i szerokości maksymalnej. Charakterystykę odłupków i wiórów dopełnia określenie regularności okazu. Jako narzędzia, Agnieszka Brzeska-Zastawna uznaje tylko formy retuszowane i analizy frekwencji narzędzi dotyczą tylko takich okazów. Z drugiej strony, należy jednak pamiętać o tym, że wiele form nieretuszowanych było wykorzystywanych jako narzędzia (także formy techniczne, np.

zatępiec z Krakowa-Wyciąży 5, str. 161), a w istocie retusz stosowano tam, gdzie był on niezbędny: przy formowaniu narzędzia, do korekty kształtu, do ostrzenia, przy naprawach i przeróbkach. Liczne wióry nie wymagały jakichkolwiek zabiegów dostosowujących okaz do wykonywania określonej pracy. Jako takie są też, z należytą uwagą omawiane i analizowane przez Doktorantkę (np. str. 314).

Opis i analizę narzędzi (5.3. *Narzędzia*) Agnieszka Brzeska-Zastawna proponuje wykonywać w ramach dwóch podstawowych grup. Pierwsza, to narzędzia „klasyczne" (5.3.1. *Narzędzia „klasyczne"*), czyli takie, które tworzą powszechnie przyjętą listę typów morfologicznych poszerzoną o formę specyficzna, czyli wyroby z trzonkiem. Narzędzia, w ujęciu Doktorantki charakteryzuje 14 cech poczynając od ich typów zgodnego z listą typów morfologicznych. Drugi człon grupy narzędzi stanowią siekiery (5.3.2. *Siekiery*). Autorka, do ich opisu zastosowała schemat 24 cech, które szczegółowo charakteryzują te przedmioty, a niektóre z nich są ilustrowane odpowiednimi rycinami umieszczonymi w tym rozdziale. Korekty lub komentarza wymaga charakterystyka cechy *1. Wymiary*. Tam, punkty c) i h) określono, jako „grubość". Jest to albo powtórzenie, albo w jednym z nich (zapewne w punkcie „h") konieczna jest dodatkowa informacja, do czego „grubość" się odnosi. Dalej, w charakterystyce cechy *8. Stopień zachowania*, Autora proponuje odpowiednio: a) 100%, b) 99%, c) 90%, d) 50-90%, e) mniej niż 50%. Tutaj powstaje pytanie, jak rozróżnić stan 100% i 99%. Druga kwestia to, co oznacza stan zachowania „90%"? Sądzę, iż poza stanem a (100%), pozostałe mogłyby być opisane przedziałami, tak jak to zrobiła Autorka w odniesieniu do stanu „d" (50-90%) oraz stanu „e" (mniej niż 50%). Powyższe uwagi dotyczą wyłącznie kwestii porządkowo-wyjaśniających. W żadnym stopniu nie podważają zasadności zaproponowanych przez Doktorantkę zasad opisu siekier.

Następny rozdział dotyczy klasyfikacji i opisu rdzeni (5.4. *Rdzenie*). Po wprowadzeniu dotyczącym kwestii terminologicznych (chodzi o definicje różnych rdzeni dwupiętowych i rdzeni ze zmienioną orientacją) Agnieszka Brzeska-Zastawna przedstawia zasady opisu tej grupy przedmiotów. Dokonuje tego w ramach 46 cech. Również tutaj powierzchnie korowe i naturalne potraktowane są łącznie [np. cecha 6 (udział powierzchni naturalnej/korowej), 7 (miejsce powierzchni naturalnej/korowej) i cecha 31 (lokalizacja powierzchni naturalnej/korowej względem odłupni)]. Wcześniej wskazałem już na zasadność rozdziału powierzchni nieopracowanych i opisywanie oddzielnie powierzchni naturalnych i oddzielnie powierzchni korowych. Tę część rozważań kończy prezentacja 9 podstawowych grup

materiałów krzemiennych (rozdz. 5. 5). Tutaj też Doktorantka wyodrębnia i charakteryzuje cztery kategorie odłupków oraz dwie kategorie wiórów, które lokuje w różnych fazach przygotowania i eksploatacji rdzeni. Z przedstawionej na str. 72 charakterystyki można wnosić, iż cechami uzasadniającymi przyporządkowanie odłupków do konkretnej kategorii jest kora obejmująca więcej niż 50% (odłupki kategorii 1), oraz układy negatywów wiórowych na stronie górnej (odłupki kategorii 2 i 3). Negatywy odłupków odnotowano na odłupkach kategorii 1, ale takie informacje znajdujemy dopiero w opisach materiałów z konkretnych stanowisk, np. Kraków-Zesławice 21 „*Strony dorsalne noszą ślady negatywów odłupkowych ukośnych i poprzecznych (38 egz.), wielokierunkowych (11 egz.) jednokierunkowych równoległych (10 egz.), równoległych i przeciwległych (1 egz.) i przeciwległych (1 egz.)* (str. 96). Nie ma ich natomiast w charakterystyce tej kategorii (str. 72). Co prawda, została także wyróżniona kategoria 4 (odłupki takie, które nie należą do kategorii 1-3). Tam też umiejscowiła Doktorantka bardzo liczne okazy z tego stanowiska, gdzie „*Na stronach górnych widoczne są negatywy odłupkowe: ukośne (43 egz.), równoległe (2 egz.), poprzeczne (15 egz.), równoległe i przeciwległe (6 egz.), dośrodkowe (1 egz.) oraz wielokierunkowe (163 egz.)*(str. 98). Zatem, z uwagi na to, że odłupki takie są liczne w analizowanych inwentarzach (np.str. 295), za zasadnie można uznać pytanie, czy nie należałoby wyodrębnić odłupków z negatywami odłupkowymi na stronie górnej w ramach osobnej grupy lub grup.

Najmniejszą i wydawałoby się, że banalną kategorią materiałów krzemieniarskich są łuski. Nie są w pracy szczegółowo analizowane. Informacje ograniczają się do podania ich liczby i surowca. Warte rozważenia jest, jak sądzę, wyodrębnienie w tej grupie, okazów pochodzących z siekier (gładzonych i zagładzanych, oczywiście jeśli takie zostały odkryte), jako dopełnienie informacji o użytkowaniu siekier, a może i ich naprawach na stanowiskach, a także łusek z powierzchnią naturalną i łusek z powierzchnią korową.

Ostatnia część rozdz. 5 dedykowana jest podstawą charakterystyki skał krystalicznych. Przedstawiono tu zasady opisów takich surowców pod względem granulometrycznym, składu mineralnego i barwy.

Zaproponowane przez Doktorantkę listy cech i ich wariantów powodują, że wszystkie korelacje i współzależności dla wszystkich wariantów każdej cechy wskazanej przez Autorkę dają niewyobrażalnie wielką ilość rozstrzygnięć. Należy jednak podkreślić, a robię to z

pełnym przekonaniem po lekturze dalszych części dysertacji, iż przy sformułowaniu odpowiednich pytań dotyczących określonych zagadnień, a tak postępuje Agnieszka Brzeska-Zastawna, odpowiednia selekcja określonych kategorii opisu i ich analiza, np. pod kątem technik pozyskiwania wiórów, daje wiarygodne rezultatu. Taka szczegółowa charakterystyka materiałów krzemieniarskich, jak zaproponowana w dysertacji, wykonana na podstawie wielkiej ilości cech jest możliwa do przeprowadzenia, w rozsądnym czasie, przy stosunkowo niewielkich seriach zabytków (tutaj 3024 okazów) Liczba ta jest sumą ilości z tabel o numerach 4; 9; 14; 17; 18 i 22. Natomiast w tabeli 3 wskazano 3059 przedmiotów KB ze skał krzemionkowych (suma wynosi tam 2875), oraz 159 GW (suma wynosi 149). Te nieścisłości arytmetyczne łatwo będzie skorygować). Problem pojawi się, gdy będą analizowane zbiory o liczebności kilkunastu lub kilkudziesięciu tysięcy przedmiotów. Rozstrzygnięcie tego dylematu, to ważne zadanie na przyszłość. Natomiast wyszczególnienie wszystkich zaproponowanych cech i ich wariantów w ramach bazy danych (jej odpowiednikiem są tabele z opisem materiałów w tomie II) stwarza możliwości, z jednej strony weryfikacji ustaleń Autorki, z drugie, jest to już przygotowany materiał porównawczy z inwentarzami z innych stanowisk, inaczej datowanych czy afiliowanych oraz z innych terenów.

Rozdział 6 (*Charakterystyka inwentarzy kamiennych*) to jedna z najobszerniejszych części pracy. Omówiono tam inwentarze kultury badeńskiej [Kraków-Zesławice 21 (rozdz. 6.1), Kraków-Mogiła 55 (rozdz. 6. 2), Kraków-Wyciąże 5 (rozdz. 6. 3), Kraków-Pleszów 17-20] oraz grypy Wyciąże [Kraków-Wyciąże 5 (rozdz. 6. 4)] i Kraków-Pleszów 17 (rozdz. 6. 6.)]. Zasadniczą grupę materiałów kamiennych na każdym z nich stanowią przedmioty ze skał krzemionkowych. Każdorazowo są opisywane i analizowane według przyjętego schematu postępowania badawczego, poczynając od inwentarza ze stanowiska Kraków-Zesławice 21. Proces ten rozpoczyna omówienie ogólnej struktury inwentarza w aspekcie morfologicznym i surowcowym z prezentacją wyników w tabelach (frekwencja poszczególnych kategorii materiału w podziale surowcowym) i na wykresach (frekwencja surowców). Ważnym składnikiem analizy, który daje wyobrażenie o masie materiałów krzemiennych, jest waga przedmiotów wykonanych z określonych surowców odkrytych na poszczególnych stanowiskach, przedstawiona na odrębnych wykresach. Poza kategoriami ilościowymi ta zmienna dobrze charakteryzuje wykorzystywanie surowców miejscowych/lokalnych i nie miejscowych, w tym wypadku głównie krzemienia jurajskiego G. Omówienie i analiza wyrobów krzemiennych została przeprowadzona zgodnie z listą typologiczną od rdzeni i form przedrdzeniowych poczynając. Ta grupa (Kraków-Zesławice 21)zawiera: formy

przedrdzeniowe, rdzenie przekształcone w tłuki, rdzenie odłupkowe, rdzenie wiórowe i wiórowo-odłupkowe,

Każda kategoria rdzeni jest analizowana odrębnie zgodnie z wcześniej zaproponowaną procedurą badawczą i listą atrybutów (rozdz.5. 4; str. 63-71). Wskazano tu wiele cech indywidualnych oraz takich, które się powtarzają. Wyniki analiza zawierają interesujące obserwacje, np. 3 okazy większych rdzeni z jamy 96 mają korowy prawy bok, a mniejsze okazy korowy jest bok lewy. Szkoda, że w tekście zabrakło informacji o tym, z jakiego surowca są wykonane rdzenie z lewym bokiem korowym, a z jakiego z prawym. Uzasadnione jest pytanie, czy nie mamy w wypadku tych rdzeni do czynienia z przejawem specyficznych form ich eksploatacji choćby przez dwie osoby, np. prawo- i leworęczną. Taka, intrygująca hipoteza, wymagałaby oczywiście dodatkowego uzasadnienia. Niewątpliwą zasługą Doktorantki są wyniki analizy, które ujawniają więcej cech specyficznych. Mają one z jednej strony walor kulturowy, z drugiej wskazują na tendencję do pozyskania określonych wiórów o cechach uzasadnionych np. względami gospodarczymi (do wykonania określonych narzędzi). Z drugiej, mogą po prostu wskazywać na umiejętności konkretnych osób przygotowujących i/lub wykorzystujących rdzenie. Przyjrzenie się analizowanym inwentarzom krzemiennym pod kątem wychwycenia cech indywidualnych wytwórców (jeśli takie ustalenia da się wiarygodnie umotywować) mogłoby być następnym, realizowanym w przyszłości, do czego Doktorantkę gorąco namawiam, etapem analizy tych interesujących i szczegółowo opisanych już materiałów.

Formy techniczne (rozdz. 6.1.1.2.2) ze stanowiska Kraków-Zesławice 21 obejmują zatępce, podtępce, wierzchniki, świżaki i odnawiaki. Sądzę, że w bloku obejmującym omówienia różnego rodzaju wartości mierzalnych uzasadnione byłoby również zamieszczenie i analiza długości okazów niecałkowitych (takie dane zamieszczono dopiero w tabelach rozdziale10.1.4, choć nie ma tam informacji o tym czy odnoszą się one do okazów całych czy również fragmentów). Uwaga ta dotyczy wszystkich omawianych stanowisk. Zatępce, podtępce i wióry, w jakiejś części, były zapewne celowo łamane, aby powstały fragmenty o pożądanej wielkości i kształcie. Kawałkowanie było skierowane na uzyskanie konkretnego efektu. Wykorzystywano je do wyrobu narzędzi (np. str. 107 – półtylczaki). Mając to na uwadze, również długość zatępców, podtępców i wiórów pokawałkowanych należy uznać za cechę istotną.

Następna część rozważań nad materiałami z Krakowa-Zesławic 21 dotyczy odłupków (rozdz. 6.1.1.2.3. *Odłupki*). Analizowano je w ramach wcześniej zdefiniowanych kategorii od 1 do 4, a daje, osobno, obie kategorie wiórów. Doktorantka zaznacza, że większość z nich, to wióry zdefragmentowane (jak już zaznaczyłem, nie podano ich długości). Szczegółowe analizy skutkują konkluzjami z zakresu technik pozyskiwania wiórów. Agnieszka Brzeska-Zastawna stwierdza, słusznie, że stosowano kilka technik: z użyciem pośrednika i miękkiego tłuka, uderzenia miękkim tłukiem czy bezpośredniego uderzenia twardym tłukiem oraz techniką naciskową (str. 101). Szkoda, że te konkluzje nie zostały w tych miejscach dopełnione odniesieniami do literatury, (np. Pelegrin, J., 2006. Long blade technology in the Old World: an experimental approach and some archaeological results. W: K. K. Jan Apel, red. Skilled Production and Social Reproduction. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis & The Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, s. 37-68*)*. Należy jednak podkreślić, iż tę i inne prace tego badacza Autorka cytuje w dysertacji, wspiera się również jego nieopublikowanymi opiniami (np. str. 188 w odniesieniu do rdzenia z Krakowa-Pleszowa). Dalej analizowane są narzędzia (rozdz. 6.1.1.2.5).W początkowych częściach każdego z analizowanych stanowisk zamieszczone jest tabelaryczna prezentacja ogólnej struktury inwentarza krzemiennego. Pod rozwagę Doktorantce poddaję propozycję zamieszczenia takich zestawień, ale dotyczących struktury typologicznej samych narzędzi z podziałem na surowce przynajmniej tam, gdzie narzędzia odkryto w znacznej liczbie, np. na stanowisku Kraków-Zesławice 21. Takie zestawienia znakomicie ułatwiłyby lekturę pracy.

Drapacze są wykonane z wiórów całych i pokawałkowanych pochodzących z różnych faz eksploatacji rdzeni. Największy, wiórowy, wykonany z krzemienia jurajskiego G ma długość 140 mm. Dalej są opisane rylce, półtylczaki (z wiórów, zatępców i podtępców wiórowych), tylczaki, wiórowce, narzędzia kombinowane, wióry retuszowane (ciekawa konkluzja dotyczy analizy traseologicznej okazu z ob. 170, Fot. 1, który *„mógł służyć jako wkładka do tribulum"* str. 113), wióry z trzonkiem, fragmenty wiórowców/wiórów retuszowanych, przekłuwacze, odłupki retuszowane, zgrzebła, narzędzia zębate i wnękowe, masywne narzędzia z retuszem powierzchniowym bifacjalnym oraz piki. Warto dodać, iż wiórowe formy techniczne wykorzystywano do wyrobu narzędzi także na innych stanowiskach KB, np. Kraków-Mogiła 55 (str. 146). Osobno analizowane są siekiery. Znaczące jest to, iż niemal wszystkie są wykonane z krzemienia jurajskiego G, jedna z surowca pasmowanego i jedna z nieokreślonego. Warto w tym miejscu dodać, iż krzemienie pasmowane mają wychodnie w środkowej części wyżyny Krakowsko-Częstochowskie w okolicy Kąpieli, Strzegowej,

Cisowej (Góry Barańskie) i Udorza, ale też w rejonie Krztyni, w sąsiedztwie wychodni różnych odmian krzemienia G. Odnotowałem ich obecność ponad 30 lat temu (niestety nie znalazło to odzwierciedlenia w moich publikacjach), natomiast obserwacje te do pewnego stopnia potwierdzili koledzy badający teraz rejon Strzegowej, Kąpieni, Biśnika i Udorza Magdalena Sudoł-Porcyk, Krzysztofg Cyrek, Maciej Krajcarz, Magdalena Krajcarz. Doktorantce doskonale znane są te badania, wskazuje też, na pewne niedostatki w zakresie już opublikowanych przez ten zespół ustaleń, szczególnie odnośnie klasyfikacji surowcowej krzemieni z tej części Wyżyny. Nie jest wykluczone, że surowiec jurajski pasmowany zarejestrowany w inwentarzach kultury badeńskiej, pochodzi z tych samych rejonów, co krzemień jurajski G. Tę hipotezę należałoby oczywiście zweryfikować odpowiednimi analizami. Sądzę, iż mając na uwadze zainteresowania naukowe mgr Agnieszki Brzeskiej-Zastawnej sugestia takich badań w przyszłości może się okazać atrakcyjna. Dalej omawiane są odłupki z siekier, łuszcznie i łuszczki oraz tłuki, odpadki z tłuków i gładziki. Ten rozdział kończy wzmianka o okruchach i łuskach. okruchy i łuski. Omówienie i analizę materiałów z stanowiska Kraków-Zesławice 21 dopełniają informacje o przedmiotach ze skał krystalicznych wsparte tabelarycznym ujęciem tych materiałów z podziałem na surowce.

Materiały z pozostałych stanowisk są analizowane według identycznego schematu od Krakowa-Mogiły 55 poczynając (rozdz. 6.2. Kraków-Mogiła 55), a dalej z Krakowa-Wyciąży 5 (6.3. Kraków-Wyciąże 5 (6.3. Kraków-Wyciąże 5), Krakowa-Wyciąży 5, materiały grupy Wyciąże (6.4. Kraków-Wyciąże 5 – grupa Wyciąże), materiały KB z Krakowa-Pleszowa 17-20 (6.5. Kraków-Pleszów 17-20) oraz materiały grypy Wyciąże ze stanowiska Kraków-Pleszów 17 (6.6. Kraków-Pleszów 17 – grupa Wyciąże).

W rozdziale 7. *Osady kultury badeńskiej z perspektywy materiałów kamiennych*, Doktorantka analizuje frekwencję przedmiotów krzemiennych w obiektach osadowych. Zaznacza, już na wstępie, że w obiektach kultury badeńskiej rejestrowano niewiele takich przedmiotów, więcej niż 30 zaledwie w kilku jamach na poszczególnych stanowiskach. Zgrupowanie obiektów z relatywnie znaczną ich liczbą sugeruje możliwość istnienia strefy pracownianej na osadzie pleszowskiej. Natomiast, na osadzie Kraków-Zesławice 21 „*Na uwagę zasługują zespoły związane ze specjalistyczną produkcją krzemieniarską prowadzoną w obrębie osady, w tym jama 96, ze śladami wytwarzania i eksploatacji zestandaryzowanych rdzeni deskowatych z KJG i KJP (tabl. 30-33). Wyroby z KJG są w ob. 96 najliczniejsze na całym stanowisku*" (str. 230). Sugeruje również, słusznie, że do tej osady przynoszono bryły w jakimś zakresie

obrobione wcześnie poza nią. Podkreślić należy, iż wnioski w tym zakresie formułowane są ostrożnie z licznymi zastrzeżeniami, które wynikają z niekompletnej dokumentacji terenowej.

Następny rozdział zawiera wyniki analizy mikroskopowych śladów pracy (8. *Analizy traseologiczne*). Badaniami traseologicznymi objęto 100 przedmiotów, a wykonała je Bernadeta Kufel-Diakowska. Interesująca obserwacja dotyczy umiejscowienia i charakteru śladów pracy na drapaczach. Jak piszę Agnieszka Brzeska-Zastawna *„drapacze pełniły głównie funkcje sierpaków do ścinania roślin"*(str. 242). Co interesujące, do identycznych wniosków skłoniły piszącego tę recenzję analizy drapaczy z osad kultury pucharów lejkowatych w Polsce centralnej (Pelisiak A. 2005(2004), Functional identification of Funnel Beaker culture flint tools in a light of micro wear analysis of artifacts from settlement in Dobroń, site 1, and Andrzejów, site 2 (Łódź province). *Sprawozdania Archeologiczne* 56, 289-305.). Nie jest wykluczone, iż Agnieszka Brzeska-Zastawna wychwyciła tutaj szerszą tendencję wykorzystywania drapaczy wiórowych i formowania ich tak, aby dobrze odgrywały rolę narzędzi tnących.

Następny, rozdział 9. (*Analizy petroarcheologiczne*) zawiera interesujące, a niekiedy zaskakujące, wyniki analiz wykonanych przez Zespół z uniwersytetu w Brnie (Antonín Přichystal, Jan Petřík, Dalibor Všianský, Karel Slavíček).

Następne cztery rozdziały to w istocie uszeregowane wnioski z wykonanych wcześniej analiz oraz próba zdefiniowania krzemieniarstwa (i nie tylko) ludności kultury badeńskiej i grupy Wyciąże w Małopolsce, także w szerszych kontekstach kulturowych i przestrzennych. Tutaj, Agnieszka Brzeska-Zastawna umieściła również rozdział o chronologii bezwzględnej (12. *Chronologia absolutna zachodniomałopolskich zjawisk archeologicznych w dobie badeńskiej*), choć sądzę, iż jego miejsce powinno być w innej części dysertacji.

Omawiany blok otwierają rozważania Autorki nad tendencjami w zakresie wytwórczości i użytkowania wyrobów kamiennych w społecznościach kultury badeńskiej w Małopolsce (rozdz. 10). W pierwszej jego części w kolejnych podrozdziałach uszeregowanych tematycznie zgodnie ze schematem przyjętym we wcześniejszych częściach rozprawy, omawiane są najpierw materiały krzemienne (surowce, poszczególne grupy przedmiotów). Szereg ustaleń Doktorantki ma szczególnie istotne znaczenie. Za taki uznaję wnioski dotyczące wykorzystywanych surowców krzemieniarskich i wskazanie na absolutną

dominację (jeśli nie wyłączność) krzemieni regionalnych . Niemal wyłącznie wykorzystywano surowce krzemieniarskie z południowej i środkowej (jurajskie G) części Wyżyny Krakowsko Częstochowskiej. Wskazuje strefy pozyskiwania surowców i cechy ogólnej struktury typologicznej inwentarzy. Przegląd typów rozpoczyna od rdzeni (10.1.3. *Rdzenie*) i wyróżnia 12 cech charakterystycznych dla form z kontekstów kultury badeńskiej. Dalej analizuje formy techniczne i odłupki (frekwencję i cechy poszczególnych kategorii). Następnie, wióry w ramach kategorii, ich strukturę i cechy na poszczególnych stanowiskach oraz sposoby pozyskiwania. Następna część tego rozdziału dotyczy charakterystyki narzędzi, a rozpoczyna ją część dotycząca wykorzystywanego półsurowca (wiórowe i odłupkowe). Tę część kończą ważne konkluzje „*Podsumowując, należy stwierdzić, że na narzędzia głównie przeznaczano większe wióry, a spora część wiórów mniejszych, nieprzekształconych stanowiła materiał odpadkowy. Generalnie najmocniej komponenta makrowiórowych wyrobów z KJG, których wymiary wyraźnie przekraczają standard większych wiórów z KJP, jest charakterystyczna dla Zesławic i Mogiły. W Pleszowie wystąpiło niedużo wyrobów makrowiórowych, w tym wybitnie wyróżniających się pokrojem metrycznym*"(str. 322).

W rezultacie szczegółowych analiz, Agnieszka Brzeska-Zastawna wyróżniła grupy inwentarzy narzędziowych (str. 324) oraz wskazała na 12 zależności (str. 326) w obrębie tej części materiałów kultury badeńskiej. Te wnioski, bo tak należy postrzegać każdy ze wskazanych przez Doktorantkę punktów, tworzą charakterystykę narzędzi tych społeczności. Dalsze rozważania w tym rozdziale dotyczą poszczególnych jednostek typologicznych, od drapaczy poczynając. Część przedstawionych tu informacji została już zamieszczona we wcześniejszych rozdziałach (zawierających omówienia materiałów z poszczególnych stanowisk). Tutaj Autorka wprowadziła „warstwę" porównawczą, a przede wszystkim syntezującą, sprowadzając wnioskowanie do charakterystyki każdej kategorii narzędzi, także w aspekcie funkcjonalnym, to znaczy sposobów wykorzystywania określonych form wskazywanych na podstawie badań traseologicznych. Ważna obserwacja dotyczy siekier – niemal wszystkie są wykonane z krzemienia jurajskiego G (warto też odnotować jeden okaz z jadelitu), mają też specyficzne cechy morfologiczne (str. 341-348).

Ważną informację zawiera już pierwsze zdanie podsumowania (10.1.9 Podsumowanie) „*Na największych stanowiskach KB, w Zesławicach i Pleszowie uchwycono pełen cykl obróbki skał krzemionkowych, począwszy od formowania obłupni (głównie Zesławice), a skończywszy na przekształceniach i reutylizacji narzędzi*"(str. 350). A dalej Autorka pisze „*W osadach nie*

ma śladów po pełnym formowaniu siekier. Są jedynie bardzo nieliczne odłupki, które świadczą o rzadkim – ale wyraźnie się zaznaczającym – doformowywaniu siekier na miejscu, zapewne tuż przed samym szlifowaniem" (str. 351). Ważne konstatacje dotyczą zakresu wykorzystywania „miejscowych" surowców krzemieniarskich i jurajskiego G do produkcji wiórów i wskazanie, że duże wióry z tego surowca były produkowane poza osadami, ale również na osadach wykonywano wióry mniejsze z przyniesionych do osiedli wstępnie ukształtowanych brył.

Charakterystyka krzemieniarstwa kultury badeńskiej w Małopolsce została wykonana na podstawie stosunkowo licznych inwentarzy osadowych. Inaczej ma się rzecz w wypadku grupy Wyciąże. Niewielka liczba, zaledwie 114 przedmiotów, powoduje, że *„niemożliwe jest wykonanie szczegółowych, porównawczych analiz statystycznych poszczególnych kategorii w obrębie grup wytworów*"(str. 366).

Rozdział 12 dotyczy datowania (12. *Chronologia absolutna zachodniomałopolskich zjawisk archeologicznych w dobie badeńskiej*). Doktorantka analizuje oznaczenia radiowęglowe pozostałości kultury badeńskiej w Małopolsce i odnosi je do ustaleń wykonanych na podstawie źródeł archeologicznych. Z punktu widzenia krzemieniarstwa istotne są zauważone różnice materiałów z Pleszowa w stosunku do innych inwentarzy KB z Małopolski (str. 378-375). Kwestie chronologiczne rozważa również w odniesieniu do zespołów pucharowo-badeńskich z Małopolski i grupy Wyciąże.

Poszerzenie porównawczych kontekstów geograficznych i kulturowych dla krzemieniarstwa ludności kultury badeńskiej w Małopolsce zawiera rozdział 13 (*Wytwórczość i użytkowanie wyrobów kamiennych w społecznościach kultury badeńskiej w Małopolsce na tle lokalnym i środkowoeuropejskim*). Rozpoczyna od relacji między kulturą badeńską a grupą Wyciąże (13.1. *Relacje przeanalizowanych inwentarzy kultury badeńskiej i grupy Wyciąże*). Tutaj zawarty jest ważny wniosek, jak sądzę również natury prahistorycznej *„W GW wykorzystywano surowce z południowej i środkowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Cechą charakterystyczną w inwentarzach GW jest duży udział wyrobów z KJG; jest on generalnie wyższy niż w inwentarzach KB. Wykorzystywano, podobnie jak w KB i KPL-B, surowiec pododmian G1, G2 oraz G3, według klasyfikacji A. Pelisiaka (Pelisiak, 2006). W zachodniej Małopolsce surowiec jurajski odmiany G z czasem całkowicie*

„wypiera" użytkowane dość często w horyzoncie „klasycznej" KPL (głównie wyroby makrowiórowe, siekiery i ich formy przekształcone) surowce o proweniencji wschodniej (świeciechowski,pasiasty, wołyński), które uzupełniały inwentarz narzędziowy, oparty jednak głównie na KJP i KJG" (str. 386). Agnieszka Brzeska-Zastawna dokonuje tutaj również ważnej korekty wcześniejszych ustalenia dotyczące inwentarza z Książnic Wielkich 1. Pisze *„W literaturze przedmiotu wskazywano na znaczenie w GW surowców o wschodniej proweniencji, tj. krzemienia świeciechowskiego, wołyńskiego i pasiastego (Kaczanowska 1982/1983, 66-67, 86), a dalej stwierdza „Należy pamiętać, że ww. wnioski surowcowe oparto o inwentarze z Książnic Wielkich 1, które, podobnie jak materiały z Wyciąży, nie były „czyste kulturowo" (Kaczanowska, 1982/1983, 86). Przeprowadzona weryfikacja wykazała, iż omawiana grupa wyrobów z Książnic Wielkich występuje w obiektach z ceramiką związaną ze starszym, klasycznym horyzontem pucharowym, dla którego - jak już wyżej wspomniano - w zachodniej Małopolsce charakterystyczne jest występowanie wyrobów ze „wschodnich" surowców, których dopływ z czasem ustaje (w okresie nasilonych oddziaływań kompleksu badeńskiego), z całkowitym „zastąpieniem" przez krzemień jurajski G (Książnice Wielkie – zbiory MAK; Bronocice - Pelisiak 2008)*".(str. 387). Dalej Autorka odnosi się do innych inwentarzy KB z Małopolski (rozdz. 13.2. *Przeanalizowane inwentarze kultury badeńskiej na tle pozostałych materiałów kamiennych tej kultury z Małopolski*). Zaznacza, te *„stanowiska dostarczyły bardzo nielicznych inwentarzy krzemiennych, pochodzących z kilku jam lub materiałów luźnych*."(str. 393), a także są to przedmioty o domniemanej przynależności do KB, a co za tym idzie o ograniczonej wartości prahistorycznej. Rozdział ten zawiera przegląd takich stanowisk z informacjami o zawartości kulturowej, oraz stanie ich opracowania. W tej części Agnieszka Brzeska-Zastawna odnosi się również do pracowni krzemieniarskich, które są pozostałością aktywności wytwórczej ludności KB i kręgu badeńskiego.

Następna część pracy jest dedykowana materiałom kultury badeńskiej analizowanym w kontekście materiałów kultury pucharów lejkowatych i pucharowo-badeńskich (rozdz. 13.3. *Przeanalizowane inwentarze kultury badeńskiej wobec wytwórczości kamiennej kultury pucharów lejkowatych i zespołów pucharowo-badeńskich*). Ważne obserwacje i konkluzje dotyczą zmian w zakresie wykorzystywanych surowców (powtórnie wskazuje na zanik dopływu „krzemieni wschodnich" i wzrost roli jurajskiego G) oraz wielu cech rdzeni, wiórów i narzędzi. Podsumowując swoje rozważania pisze *„skłaniam się do stwierdzenia, iż wytwórczość krzemienna KB przejawia cechy wskazujące na ścisłe powiązania z lokalnym podłożem „pucharowym". Pewne elementy uznane np. przez M. Kaczanowską za*

„lendzielskie", występują tu na takim samym poziomie jak w lokalnej KPL, co z kolei zapewne ma związek z okresem formowania się stylistyki pucharowej na obszarze zachodniomałopolskim. Pewne różnice, jak na przykład nieduża ilość wiórowców w materiałach KB, mogą wskazywać na lokalną stylistykę wytwórczości ugrupowań zachodniomałopolskich w okresie rozwoju KB.(str. 425). Poszerzenie zakresu rozważań porównawczych zawiera rozdział następny (13.4. *Przeanalizowane inwentarze kultury badeńskiej na tle środkowoeuropejskim*). Autorka odnosi się tam do materiałów kultury badeńskiej ze Słowacji, wskazuje na podobieństwa i różnice w stosunku do materiałów KB z Małopolski, zaznacza obecność w tamtejszych inwentarzach również przedmiotów wykonanych z krzemienia jurajskiego G. Dalej omawia inwentarze KB z Węgier oraz z Moraw. Podsumowując ten rozdział Autorka stwierdza m.in. *„iż w różnych regionach ma ona* [wytwórczość krzemieniarska] *charakter ukształtowany na podłożu lokalnym, z pewnymi jednak dość wyraźnymi cechami, które wskazują na rozbudowaną sieć powiązań i dużą mobilność społeczeństw w okresie rozwoju kompleksu badeńskiego."*(str. 441).
Swoją dysertację Agnieszka Brzeska-Zastawny kończy (rozdz. 14. Konkluzje) dwunastoma punktami, które zawierają główne ustalenia wynikające z przeprowadzonych analiz.

Praca *Wytwórczość i użytkowanie wyrobów kamiennych w społecznościach kultury badeńskiej na obszarze Małopolski* jest pierwszą szczegółową, wieloaspektową analizą materiałów i charakterystyką krzemieniarstwa społeczności kultury badeńskiej. Została przygotowana na podstawie odpowiednio, krytycznie wyselekcjonowanych inwentarzy. Rzetelnie wykonane analizy są dobrą podstawą dla wiarygodnych wniosków.

Na podkreślenie zasługuje bardzo wysoka jakość materiału ilustracyjnego zamieszczonego w pracy: fotografii i rysunków zabytków (znaczną ich część wykonała autorka dysertacji).

Wykresy zamieszczone w tekście są czytelne, z właściwie dobranymi, kontrastującymi ze sobą kolorami oznaczeń wartości liczbowych. Rezultaty tego, wydawać by się mogło, banalnego zabiegu znakomicie ułatwiają śledzenie wywodów Autorki, która zadbała tutaj i w wielu miejscach pracy, o szczegóły, na które, niestety, często nie zwraca się należytej uwagi przy edytowaniu publikacji naukowych.

Lektura dysertacji doktorskiej magister Agnieszki Brzeskiej-Zastawnej jest intelektualną przygodą ale i sporym wyzwaniem. Szczęśliwie, przemyślana konstrukcja pracy z

precyzyjnym podziałem na części dedykowane konkretnym grupom materiałów i/lub zagadnieniom ułatwia śledzenie uporządkowanych wywodów Autorki. Drobne potknięcia łatwo skorygować – w żaden sposób nie pomniejszają one wartości omawianej pracy. Większość zaproponowanych w recenzji sugestii ma charakter redakcyjny do rozważenia przez Autorkę w trakcie przygotowywania rozprawy do druku. Jest to praca wartościowa i ważna. Nie mam wątpliwości, iż w znaczący sposób zapisze się w literaturze naukowej. Powinna zostać, jak najszybciej opublikowana, sugeruję w wersji angielskojęzycznej.

Rozprawa *Wytwórczość i użytkowanie wyrobów kamiennych w społecznościach kultury badeńskiej na obszarze Małopolski* ukazuje Agnieszkę Brzeską-Zastawny jako kompetentną i ukształtowaną naukowo badaczkę o rozległej wiedzy. Doktorantka sprawnie posługuje się warsztatem naukowym, w tym literaturą. Charakteryzuje ją rzetelność, krytyczne podejście do źródeł archeologicznych, do dokumentacji terenowej, a także do publikacji. Wszystkie analizy wykonała starannie, a wnioski są formułowane na mocnych podstawach z należytą ostrożnością i odpowiednimi zastrzeżeniami.

Rozprawa doktorska mgr Agnieszki Brzeskiej-Zastawnej *Wytwórczość i użytkowanie wyrobów kamiennych w społecznościach kultury badeńskiej na obszarze Małopolski* spełnia wszystkie kryteria pracy doktorskiej stawiane kandydatom w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz,U. z 2016 r. poz. 882). Oceniam ją, z satysfakcją, jako bardzo dobrą. Wnoszę o jej dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jednocześnie, mając na uwadze wartość rozprawy, sugeruję jej wyróżnienie, na co w moim przekonaniu, w pełni zasługuje.

